

**İSLAM SİYASET
DÜŞÜNÇESİNDE İKTİDAR**
Kökenler ve Meşruiyet Sorunu

Editörler

Ömer Türker, Kamuran Gökdağ

Sultanbeyli
Belediyesi

ilem
İlmi çalışmalar derneği

Aristoteles'te İktidar Sorunsalı

Hulusi Ertuğrul Umudum

Giriş

Aristoteles'in düşüncesinde iktidarın kökeni ve meşruiyetini tartışmak, şayet bu köken ve meşruiyeti genel olarak "iktidar sorunsalı" olarak belirtmeye izin verilirse, felsefe ve felsefe tarihinin kesişiminde yer alan bir çalışma olacaktır. Çünkü iktidarın kavramsallaştırılması ve iktidar felsefesine yönelik çalışmalar genel itibariyle "modern" bir olgu olarak düşünülmektedir. Buna en iyi örnek siyaset teorisinden getirilebilir. Alanda temel metinlerden biri olarak kabul edilen Andrew Heywood'un *Siyaset Teorisine Giriş* başlıklı yapıtında iktidar bahsine kitabın güncel versiyonunda "Kısım II: Modern Siyasal Problemler" başlığı altında yer vermektedir. Esasında iktidar, sırasıyla otorite ve meşruiyetle birlikte bir alt başlıktır. Heywood'un kendi cümleleriyle: "Siyaseti çalışan tüm kuramsal ve empirik çalışmalar geçmişte, şimdi ve gelecekte iktidarın dağılımı üzerine eğilmelidir: İktidar kimin elinde? Nasıl kullanılıyor ve hangi temele mebni yürütülmekte? Ancak bu birlik, iktidar üzerine çalışan siyasette iki çelişkiyi

maskelemektedir: a) İktidarı nasıl tanımlayacağız? b) iktidarın normatif boyutları nelerdir?¹

Heywood'ın ana hatlarıyla açtığı tartışmanın devamında bir iktidar tanımı olmadığı, çatışma halinde tanımların olduğu, “modern” toplumda iktidarın dağılımının nasıl olduğu, iktidar denilince masum, insanların amaçlarına erişmesine olanak tanıyan bir şeyden mi yoksa baskı, tahakküm, hakimiyet ya da kurucu bir olgudan bahsedildiği sorularına yer vermektedir. İktidarı meşruiyet ve otorite ile başlıklandırmak çok modern bir tutumdur ve Weberyen bir yaklaşım olduğunu söylemek çok zor bir çıkarım değildir. Hatta ilerleyen sayfalarda Thomas Hobbes, Frankfurt Okulu ve Postmodernizm/Postyapısalcılık başlığı altında Michel Foucault yer alır; çünkü modern başlık altında yer verilmektedir.²

Bu tasnife göre Aristoteles, eserin girişindeki tabloda³ Klasik/Antik kategorisinde yer almaktadır ve genel izlekler de ideal toplum, adalet, şehir devleti ve yurttaşlıktır. İyi toplum, yurttaşın yükümlülükleri, siyasal dünyanın faaliyetleri ve Yunan siyasal yaşamına özgü koşullardaki faaliyetler⁴ olarak bir gelişim çizgisi içinde ele alınmıştır. Yunan düşüncesinin, özelde Aristoteles'in katkısı ve özgün yanı, siyaset ve ahlakın iç içe geçmişliğinde “iyiye” yapılan vurgudur. Bu “iyi” ile kastedilen tutumun siyasal düşüncedeki karşılığı da ahlak ve siyaset ayrımıdır. Nitekim Leo Strauss bu ayrımın kavşağına Machiavelli'i koymaktadır ve ahlakla

1 Andrew Heywood ve Chin Clayton, *Political Theory: An Introduction*, 5. bs (Bloomsbury Academic, 2023), s. 70.

2 Heywood ve Clayton, s. 71.

3 Heywood ve Clayton, xix.

4 Heywood ve Clayton, s. 7.

siyaseti ayıran Machiavelli, Strauss'a göre "modern düşünürler dizisinin ilk düşünürüdür."⁵ Aristoteles'in siyasal düşüncesinde bu bağlamda önem arz eden nokta "iyinin" siyasal düşüncede merkezde olmasıdır. Bu düşünce Aristoteles'e özgü bir düşünce değildir. Kendisi "Sokratik Devrim" olarak nitelendirilen düşünceden gelen birisidir. O, doğa felsefesine vurgu yapan Presokratik geleneğin aksine insana dönen, insana vurgu yapan bir gelenekten gelmektedir.⁶

Ancak Aristoteles'in çalışmalarına bakıldığında kendisinin hem felsefe yaptığı hem de felsefe tarihi yaptığını söylemek mümkündür. Bu sebeple Aristoteles düşüncesini inceleyen ilgili kavramın ya da sorunsalın izlerini hem onun düşüncesinde takip etmek hem de kavramla/sorunsalla onun düşüncesine yaklaşmak gerekmektedir. "İktidar" için bunu söylemek mümkündür: Aristoteles'in düşüncesinde iktidar yahut iktidar ve Aristoteles olarak. Bunlar birbirinden ayrı ele alınabileceği gibi birlikte de ele alınabilir. Zira Aristoteles'in siyasal düşüncesinde iktidarı tartıştığımızda Aristoteles'in fikirlerini iktidar özelinde bir insicam içinde sunarken yeniden ele alma çabası onun düşüncelerine şekil veren bir teşebbüs olacaktır. Çünkü Aristoteles gibi sistem filozoflarının yapıtlarında kavramların takip edilmesi metinlerin her seferinde yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Bu da hem Aristoteles gibi düşünürlerin metinlerine "klasik" payesini verme sebebimizdir hem de "modern" dünya olarak neden Aristoteles'e yeniden dönmemiz gerektiğini açıklayan bir durumdur.

5 Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?* çev. Solmaz Zelyut Hünler (Paradigma Yayınları, 2000), s. 84.

6 Robert C. Bartlett, *Masters of Greek Thought: Plato, Socrates, and Aristotle* (Teaching Company, 2008), ss. 8-10.

İktidarın Karakteri

Aristoteles'in düşüncesinde "iktidar" hakkında söylenebilecek ilk şey, iktidarın teleolojik karakteridir: İktidarın bir "telosunun" olması, onu hocası Platon'dan ayıran önemli noktalardan biridir. Aristotelesçi teleoloji, Platon'un *Devlet* ve *Philebus* metinlerinde geliştirdiği metafizikten farklılaşmaktadır. Platon'da yer aldığı biçimiyle "iyinin ideası" ve bu ideaların temsil ettiği teleolojik sistem evrenin mutlak ahlaki anlamı olmaktadır; ancak iyinin ideası sadece nihai sebep olarak kalırsa gerçek ve olgusal arasında bir ilişki kurulamaz.⁷

Platon'un düşüncesinde yer alan ve sonraları "idealar teorisi" olarak düşünce tarihinde kavramsallaştırılan yaklaşıma göre Platon'un devletinde "filozof kralın" yönetimi ideal devlettir ve bu ideale göre, daha sonraları Polybios gibi düşünürlerin de katkısıyla "yönetimlerin döngüsü" kuramı geliştirilmiştir: Filozof kralın yönetiminde olmadığı bir site yozlaşarak timokrazi, oligarşi, tiranlık olarak bozulmaktadır. Aristoteles'te gaye, "telos" farklı bir biçimde işlenmektedir. Örneğin *Fizik* 198b32'de şöyle der:

"(D)oğa gereği olan her şey; ya her zaman öyle oluşur ya da çoğu zaman; talih ya da rastlantıya bağlı şeylerden hiçbiri ise öyle değil. Nitekim kışın çok yağmur yağması hiç de talihe bağlı ya da rastgele (*symptoma*) değil, ama bu yazın sıcağında olsa elbette. Yazın sıcak basması da öyle değil, ama kışın ortasında sıcak bassa elbette. İmdi böyle şeylerin ya rastlantısal olarak ya da bir şey için olduğu düşünülüyorsa öte yandan bunların rastlantısal olarak da kural dışı olarak

7 J. D. Logan, "The Aristotelian Teleology", *The Philosophical Review* 6, sy 4 (1897): 390-91, <https://doi.org/10.2307/2176001>.

olmaları olanaklı değilse “bir şey” için olsalar gerek. İmdi bütün bu tür nesnelere bunları ileri sürenlerin de dediği gibi doğa gereğidir. Öyleyse doğa gereği var olan nesnelere de bir ereksel neden (ne için) var.”⁸

Bunu iktidar üzerinden açıklayabilmek için Aristoteles’in düşüncesinde önemli başka bir kavramla ilerlemek yerinde olacaktır. “Psyche”, Türkçeye ruh olarak çevrilen bu kavram Yunancada bilincin bizim için olan anlamına benzer bir anlamı haizdir ve Yunan felsefesinde “psyche” üzerine bir çalışma yapıldığında bunu yaşam ilkesi olarak adlandırmak gerekmektedir.⁹

Kelime, Aristoteles’in canlı ve cansız ayrımında kullanılmaktadır. “Ruh, doğal canlı bir beden için ilk ‘entelekheiası’ veya etkin biçimde gerçekleşmesidir.” Bunun kendi düşüncesindeki karşılığı, ruhun bedenin formu olmasıdır, yani canlılık özelliği gösteren bedenden ayrılmaması¹⁰ olmaktadır. Devamında Aristoteles canlılar arasında da bir tasnife gitmekte ve onları bir hiyerarşi içinde ele almaktadır.

Bazı yaşamsal faaliyetler varoluş düzleminde daha erken belirirken bazıları da daha gelişkin olmaktadır. Taylor’ın beyanıyla ontogenetik olarak düzenlenebilmesi mümkün olan bu tasnife göre “besleyici, duyuşsal ve düşünün” olmak üzere üç merhale vardır: Canlı ile cansız arasındaki farkın ardından, canlılığın asgari düzeyi ki bitkilerde yer alanıdır, beslenme ve büyümedir. Hayvanlarda buna

8 Aristoteles (Aristo), *Fizik*, çev. Saffet Babür (Yapı Kredi Yayınları, 2019), ss. 83-85.

9 Alfred Edward Taylor, *Aristoteles Varlık, Erdem ve Yöntem*, çev. Kolektif (Fol Kitap, 2021), ss. 84-85.

10 Taylor, s. 85.

duyusal yaşam eklenmektedir ve insanda “düşünme” hesap yapma, kıyaslama gibi “bilinçli bir kuralla düzenleme gücü” gelmektedir. Bu kurallarla yaşama gücü sayesinde, ileride görüleceği üzere hem bilimle işgal etme hem de ahlak mümkün olmaktadır.¹¹

İnsan, Aristoteles’in *Nikomakhos’a Etik*’te zikrettiği gibi¹² (I.7.13) “zoon logon”dur ve bu hiyerarşide en üst düzeyde yer aldığından ruhunda bu üç özelliğin tüm özelliklerini haizdir.

İnsan ruhunun “differentias”ı düşünmek olduğu için insanı politik bir canlı yapan, aynı zamanda iktidarın kaynağı da olan şey akıldır. İnsan düşünen bir canlı olarak “zoon logon ve zoon politikon”dur (Politika I.1253a.1-20). O zaman iktidar akıldan başlayıp telosuna doğru ilerleyen bir doğrultuda yer almaktadır. İktidarın telosunun ne olduğu sorulduğunda yukarıda değinilen “iyi” fikrini açmak gerekecektir. *Nikomakhos’a Etik*’te (1097a.15-1097b-25) Aristoteles şöyle demektedir:

“Gelin aramakta olduğumuz iyiye yeniden dönelim ve onun ne olabileceğini soralım. Bu iyi, farklı eylem ve sanatlarda farklı tezahür eder: Tıpta, stratejide ve aynı şekilde diğer sanatlarda da farklı farklıdır. O halde her birinin iyisi nedir? Şüphesiz ki, diğer her şeyin, uğruna yapıldığı şeydir. Tıpta bu sağlıktır, stratejide zaferdir, mimaride bir evdir, diğer herhangi bir alanda ise başka bir şeydir ve her eylemde ve her arayışta amaçtır; zira bütün insanlar başka ne yaparlarsa yapsınlar hepsi bunun uğrunadır. Dolayısıyla, yaptığımız her şeyin sonunda bir amaç varsa, eylemde

11 Taylor, s. 87.

12 Bkz. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0054:book=1:chapter=7&highlight=rational>

elde edilebilecek iyi bu amaç olacaktır ve eğer birden fazla amaç varsa eylemde elde edilebilecek olan iyiler de bunlar olacaktır... Açıkça birden fazla amaç olduğuna ve bunlardan bazılarını (örneğin zenginliği, flütleri ve genel olarak enstrümanları) başka bir şey uğruna seçtiğimize göre açık bir şekilde tüm amaçlar nihai amaçlar değildir; fakat asıl iyi kuşkusuz nihai bir şeydir... (K)endi içinde her zaman arzu edilen ve başka bir şey uğruna asla arzulanmayan şeye nihai diyoruz. O halde böyle bir şey her şeyden önce mutluluk olarak kabul edilir; zira onu asla başka bir şey uğruna değil her zaman kendisi için seçeriz... Kendi kendine yeterlilik açısından bakıldığında da aynı sonuca varılıyor gibi; zira nihai iyi kendi kendine yeter. Kendi kendine yeterlilikte bir insanın kendine yetmesi yalnız bir yaşam sürmesini kastetmiyoruz; aynı zamanda ebeveynleri, çocukları, karısı ve genel olarak da arkadaşları ve yurttaşlarıyla birlikte olmasını kastediyoruz; çünkü insan doğası gereği toplumsaldır.¹³

İnsan logos sahibi olmasıyla mükemmele doğru ilerleme yeteneğini haizdir. Aristoteles buna “arete” demektedir. “Arete” dolayısıyla insan sürekli gelişme halinde istikmal etmektedir. İnsanın yakalamak istediği mükemmellik ise Aristoteles’e göre mutluluktur. Mutluluk ise kendisinden başka bir şey istenmeyecek “eudaimonia”dır (Örneğin insan para ister, neden para ister zengin olmak için, neden zengin olmak ister X’İ almak için... neden ister? Sorusuna son olarak istediği şey eudaimonia olmaktadır.) İnsan “zoon politikon” olduğu için eudaimoniaya tek başına erişebilecek canlı değildir (Ay altı alemdeki tüm canlılar bir kusur ile maluldür.)

13 Miriam Leonard, *Antik Felsefeyi Nasıl Okumalıyız?* ed. Abdulkadir Annak, çev. Mustafa Ateş (Runik Kitap, 2023), ss. 59-60.

İnsanın bu kusurlu denebilecek durumu aslında onun için bir avantaja dönüşebilmektedir. Dönüşebilmesinin yolu toplumsallığı diyebileceğimiz yerden geçmektedir. Ancak toplumsallık da hiyerarşiktir Aristoteles'e göre. İnsan ilkin ailede (*oikos*) toplumsallıkla karşılaşmaktadır. Aile ya da hane diyeceğimiz birim, birkaç büyük hane ile biraz büyüyünce köy/kasaba olmaktadır. Köy ve kasabanın mükemmel hali ise polistir. Polis, insanın iyiye/eudaimonia'ya erişebilmesinin yegane uzamıdır. İnsan, zoon politikon olarak polisin düzleminde kendini gerçekleştirebilmektedir. Politika (I.1252a)'da bunu dile getirmektedir.¹⁴

Aristoteles'in bu düşüncelerinden hareketle birkaç tespitte bulunmak mümkündür: İktidar, sonraları modern siyaset teorisi/felsefesinde ele alınacak tasnif ve tanımlarda görüleceği üzere salt ilişkisellik değildir. Nitekim Aristoteles, yukarıda değinilen toplumsallık biçimlerini ele alırken bu biçimlerde görülecek birtakım hiyerarşik ilişkilere yer vermektedir: Oikos'ta ebeveynin çocuklar üzerindeki üstünlüğü, eşler arasında erkeğin kadına üstünlüğü ve efendinin köleye üstünlüğü. Bunlar birer üstünlük olmasına rağmen Aristoteles'in siyaseti ele alışı açısından iktidar olarak tanımlanması güçtür. (Buna mukabil örneğin Michel Foucault gibi düşünürler için bunların hepsi birer iktidar türüdür). Çünkü polisin düzleminde temaşa edilmemektedir.

Polis düzlemine taşınması ile durumun burada bittiğini söylemek de erken bir çıkarsama olacaktır. Şayet burada bitirilirse örneğin Aristoteles'in yer yer karşı çıktığı ve Sokratik geleneğin cephe aldığı Sofist düşüncenin oyunlarına

14 Bkz. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0058>

Aristoteles'in düşüncesinin yakalanması mümkündür. Sofistlere göre toplum denilen şey, sonraları "sözleşme kuramı" olarak adlandırılacağı şekliyle sözleşme üzerine kuruludur. Sofistler için insana dair olan şeyler olduğundan mutlak değerlerden bahsetmek güçtür (ya Platon'un *Devlet* diyalogunda konuştuğu Thrasymachus'un beyanıyla kuvvet haktır gibi bir çıkarsama olacaktır ya da mesele salt retorik olacaktır).¹⁵

Aristoteles'in buna çözümü için yine "psykhe"ye müracaat edilirse şudur: Ruhun akıllı kısmı ve akıl dışı kısmı vardır. Akıl dışı kısmın da akla yatkın denecek hiyerarşik olarak üstün bir kısmı daha vardır. Aristoteles'e göre bu üç katmanlı ruh, düşünme, arzulama ve duyum edimlerine sahiptir. Bunların her birinin "arete"si de farklıdır. Düşünmenin "dianoethik" iken akla yatkın kısımda "ethik arete" (erdemleri) bulunmaktadır.¹⁶

"Ethik arete", on bir tanedir ¹⁷; ancak en şümüllü olanı adalettir. Aristoteles'e göre, Ross'un ifadesiyle, polis ile adalet eş kapsamlıdır.¹⁸ Bunu yaparken de adaletin hem yasalara uymak hem de hakkaniyet tanımları olduğunu belirtmektedir. Yasalara uyma cihetinden "zoon logon" olan insan polisin yurttaşı olmaktadır. Hakkaniyet cihetinden ise Aristoteles dağıtıcı adalet ve düzeltici adalet ayırımına gitmektedir.¹⁹ Düzeltici adalet eşitlik temelli bir

15 David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan (Kabalıcı Yayınları, 2017), s. 371.

16 Umberto Eco, *Felsefe Tarihi / Antik Yunan*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (Alfa Yayınları, 2023), s. 264.

17 Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa* (İmge Kitabevi Yayınları, 2020), s. 336.

18 Ross, *Aristoteles*, ss. 327-328.

19 Eco, *Felsefe Tarihi/Antik Yunan*, s. 265.

anlayış üzerinden ilerleyerek yöneten ve yönetilen arasında adaletin tesisinde eşitlik sağlayacaktır. Dağıtıcı adalet ise, bugünkü devlet anlayışından çok farklı bir biçimde Antik Yunan'a ait bir telakkidir.²⁰

Yurttaşlar polisten bir hisse almaktadır, hepsinin poliste bir payı vardır (*moira*)²¹, bu sadece toprak ve vergi vermek gibi bir ilişki değil, polisten pay almaktır. İktidar da bu paylardan biridir. Polis içinde herkes iktidarın bir hissedarındır. Dağıtıcı adalet, Aristoteles'in düşüncesinde iktidarı da üleştiren bir "arete" olmaktadır. "İktidar 'telos'u olan bir paydır (*moira*)."²² Bu bir kere tespit edildikten sonra şu çıkarsamaları yapmak mümkündür: Rejim sorunsalı Aristoteles'in düşüncesinde yöneten-yönetilen ve doğru-yanlış matrisinde ele almaktadır. Yani kaç kişi yönetiyor ve ortak yarardan (adaletten) nasıl faydalanılıyor? Bu soru iktidar özelinde "Kim payı nasıl, ne kadar üleşmekte?" olarak sorulabilir. Buradan hareketle bir kişinin yönetimi ortak yarar gözetimi esasında üleşme varsa monarşi olarak, bu yoksa tiranlık olarak tasnif edilebilmektedir.

Rafael'in Atina Okulu tablosundan da görselleştirileceği üzere, bir yandan ideal rejimlerin tanımı çıkarılabilmekte

20 Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi 3/Aristoteles (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2022), s. 268.

21 Aslında Telos ile *moira* arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu semiyolojik olarak art zamanlı bir ilişki olarak düşünülebilir. Aristoteles'in felsefesini kavramsallaştırırken bu mantığı takip etmiş olduğunu düşünmek yerinde olacaktır. Şöyle ki, Telos, Homeros metinlerinde daire olarak tasavvur edilmiş ve dairesel hareketle ilişkilendirilmiştir. Örneğin bir daire veya taç olarak (*Moira*, pay hisse de kader ve talihten ya da talihsizlikten aldığı pay olarak bu çemberde tutulan bir yer, hisse olarak tasvir edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. R.B. Onians *The Origins of European Thought: About the Body, the Mind, the Soul, the World, Time and Fate*, Cambridge University Press, 1988.

bir yandan da Aristoteles'in verdiği biçimiyle "theoria" sadedinde mevcut rejimler gözlenebilmekte ve tasnif edilebilmektedir. Burada da Aristoteles'in hocasından ayrıldığı bir momenti yakalamak mümkündür. Platon *Devlet* yapıtında ideal devleti kurma çabasını göstermiş ve David Roochnik gibi yorumcuların beyanıyla aslında olmayan bir devlet olmasıyla bunun bir imkansız arzulama olduğunu da satır aralarında belirtmiştir.²² Kendisinin Siraküza'da Dionysus II ile yaşadığı acı deneyimlerden sonra kaleme aldığı düşünölen *Nomoi* yapıtında "daha gerçekçi" bir polis kurma teşebbüsü olduğu ifade edilmiştir. Aristoteles'in felsefesinde ise iktidarın "telos"u elverdikle "ideal" bir devlet kurulabilir²³. O da hocası gibi monarşiyeye sıcak bakmaktadır; ancak bunun olmadığı durumda, oligarşi ile demokrasinin dengeli birleşimi olan "politeia"ya da evet dediği görölmektedir.

22 David Roochnik, *An Introduction to Greek Philosophy* (Teaching Company, 2002), s. 21.

23 Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi* (Ankara: Verso A.Ş., 1989), s. 220.

Sonuç

Aristoteles'in düşüncesinde pay olarak iktidar fikri hem politiko-ontolojik denebilecek bir probleme hem de tarihsel bir sürece yorum/çözüm niteliğindedir. İlkinden kasıt "stasis" olarak bilinen, devrim olarak çevrilen olgudur.²⁴ Poliste ani değişiklikler, büyük dönüşümlerin acı sonuçları vardır ve polisin sonunu içten getirebilecek bir felakettir. Burada da hocasını tadil etme çabasını görmek mümkündür. Platon, ideal devleti için üç dalgada gerçekleşecek bir devrim tasarlamaktadır. Kadınların da filozof kral(içe) olabileceğini beyan etmektedir. Aile ve mülkiyet ilga edilmese de (bazıları böyle de yorumlamaktadır) koruyucu sınıf için umum hale getirilecektir ve iktidar filozof kralın elinde temerküz edecektir. Aristoteles için bu da "stasis"tir ve polis için felaket getirecektir²⁵

Aristoteles, kadınları daha oikos'ta Sophokles'ten alıntılayarak yurttaşlıktan çıkarmış, mülkiyet ve ailenin insanlarda çalışma güdüsünü tetikleyeceği için olması gerektiğini beyan etmiş ve iktidarın temerküzünden ziyade pay olarak düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tarihsel süreç itibarıyla de Aristoteles, "theoria"nın filozofu olarak Peloponnes Savaşlarıyla birlikte, sonradan Nietzsche'nin "dekadans" dediği şeyi deneyimlemektedir²⁶ Sparta galip gelse de tarihi boyunca Lakemonia yarımadası dışında hakimiyet kurmadığı için galibiyeti başarılı olamamıştır. Atina denizaşırı gücünü kaybetmiş, 30'lar tiranlığı ile

24 Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, s. 364.

25 Ross, *Aristoteles*, ss. 405-406.

26 Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), s. 12.

hocasının hocası Sokrates'in hayatına mal olacak süreçleri yaşamıştır. Polis içten dağılmaktadır.²⁷ Dahası, dışarıda yeni bir güç parlamaktadır ki, kendisinin de bir dönem hocalığını yaptığı Büyük İskender'in babası II. Philip ile birlikte Makedonya kuzeyden gelmektedir. Makedonlar Aristoteles'in tasnifindeki soğuk memleket insanı Avrupalılar olarak revize edilmiş orduları MÖ 338 Chaeronea Savaşında polisin son umudu olabilecek Korinth birliğini mağlup etmiştir. Polisin son demlerinin filozofu olarak Aristoteles polisi bir arada tutacak müşterek zemini tesis etmeye çabalamıştır.²⁸

27 Ağaoğulları, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, 267.

28 Stefano Ferrucci, "Philippos'un Oğlu III. İskender: Sorunlu Bir Veraset", içinde *Antik Yunan* (Alfa Yayınları, 2012), 170.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*. Ankara: Verso A.Ş., 1989.
- Kent Devletinden İmparatorluğa*. İmge Kitabevi Yayınları, 2020.
- Aristoteles (Aristo). *Fizik*. Çev. Saffet Babür. Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 3/Aristoteles*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2022.
- Bartlett, Robert C. *Masters of Greek Thought: Plato, Socrates, and Aristotle*. Teaching Company, 2008.
- Eco, Umberto. *Felsefe Tarihi/Antik Yunan*. Çev. Leyla Tonguç Basmacı. Alfa Yayınları, 2023.
- Ferrucci, Stefano. "Philippos'un Oğlu III. İskender: Sorunlu Bir Veraset". *Antik Yunan içinde*,. Alfa Yayınları, 2012, 169-74.
- Heywood, Andrew, ve Chin Clayton. *Political Theory: An Introduction*. 5. basım. Bloomsbury Academic, 2023.
- Leonard, Miriam. *Antik Felsefeyi Nasıl Okumalıyız?* Ed. Abdulkadir Annak. Çev. Mustafa Ateş. Runik Kitap, 2023.
- Logan, J. D. "The Aristotelian Teleology". *The Philosophical Review* 6/4 (1897): 386-400. <https://doi.org/10.2307/2176001>.
- Nietzsche, Friedrich. *Putların Alacakaranlığı*. Çev. Mustafa Tüzel. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Roochnik, David. *An Introduction to Greek Philosophy*. Teaching Company, 2002.
- Ross, David. *Aristoteles*. Çev. Ahmet Arslan. Kabalcı Yayınları, 2017.
- Strauss, Leo. *Politika Felsefesi Nedir?* Çev. Solmaz Zelyüt. Paradigma Yayınları, 2000.
- Taylor, Alfred Edward. *Aristoteles Varlık, Erdem ve Yöntem*. Çev. Kolektif. Fol Kitap, 2021.